

Kjønna språk og språkbruk før og no

Tove Bull

UiT Noregs arktiske universitet

The division of linguistic labor has always been gendered.

Ayala Fader

But the fundamental thing is that women are more like men than anything else in the world.

Dorothy Sayers

Samandrag

Denne artikkelen, som har utgangspunkt i eit plenumsforedrag med same tittel, halde på SONE-konferansen i 2019, er eit oversyn over språk og kjønn-forskinga i Norge, slik denne forskinga spring ut av feminismen og den generelle sosiolingvistikken. Langt på veg speglar den norske forskinga den internasjonale, særleg den angloamerikanske. Såleis har det vore naudsynt å referere til og å gjere greie for ein del internasjonal forskning, først og fremst amerikansk, som viktig bakteppe for norske arbeid.

Nøkkelord: kjønn, språk, makt, kulturforskjell, dikotomi eller ikkje?

1 Innleiing

Tittelen på artikkelen indikerer at han dreier seg om faghistorie, meir spesifikt om forskinga på forholdet mellom språk og kjønn i eit historisk perspektiv. Før-dimensjonen fyller storparten av plassen, mens no-stoda blir drøfta nokså kort. Utgangspunktet mitt er eit plenumsforedrag eg heldt på SONE-konferansen i Bergen i april 2019. Konferansen hadde “språk, kjønn, makt” som tema. På førehand var eg blitt beden om å hente fram att ein innleiingsartikkel eg i si tid skreiv i ei bok som er kalla *Språk, språkbruk och kön* (Bull, 1992). Tittelen på artikkelen var “Kor står – og kor går – språk- og kjønnsforskinga?” Dette var ei statusoppdatering av språk og kjønn-forskinga på den tida, og artikkelen bygde på eit foredrag eg heldt på den aller første nordiske språk og kjønn-konferansen som blei arrangert i Uppsala i 1991. Oppgåva mi på SONE-konferansen var å diskutere utviklinga etter 1991, eit tidsspenn på 30 år. Sjølv om det, faghistorisk sett, er eit stutt tidsrom, er det lenge i dagens academia. Mykje skjer på 30 år, også i humanistiske vitenskapar der kunnskapsutviklinga ikkje nødvendigvis er kumulativ. At mykje kan skje og endre seg på svært få år, går også fram av eit

foredrag som Ingvild Broch, Toril Swan og eg heldt på den andre nordiske språk og kjønn-konferansen som blei halden i Tromsø i 1994 (Broch, Bull & Swan, 1995). Berre på dei tre åra mellom 1991 og 1994 var det skjedd dokumenterbare endringar. At det dessutan var ganske store forskjellar mellom dei nordiske landa, var eit anna funn. Sett i eit utviklingsperspektiv som berre ettertida har kunna kaste lys over, var den finske forskinga kommen lenger enn forskinga i dei andre nordiske landa. Dei finske forskarane forsøkte i større grad enn dei nordiske kollegaene å forstå og forklare empiriske funn i lys av teori, både lingvistisk teori og kjønnsteori.

Gitt den store mengda relevant sosiolingvistisk forskning seier det seg sjølv at eg bør ta atterhald om at eg ikkje sit inne med noko totaloversyn over utviklinga i denne 30-årsperioden. Eg konsentrerer meg om den norske forskinga, men sidan ho var og er sterkt influert av den internasjonale, særleg den engelsk-amerikanske, representerer denne forskinga nødvendig bakgrunnskunnskap. I høve til foredraget eg heldt i 2019, er teksten her monaleg utvida, også fordi eg ikkje tar til i 1991, men startar tidlegare.

2 Bakgrunnen for språk og kjønn-forskinga

Utgangspunktet for at konferanseserien som starta i Uppsala i 1991 kom i stand, var ein generell kvinneforskningskonferanse på Hanaholmen i 1989. Lingvistane på denne konferansen var få, og vi var kritiske til at språkforsking i lingvistisk forstand hadde så liten plass i nordisk kvinneforsking; “kvinneforsking” var altså det overordna begrepet som var i bruk. Og kvinneforskinga var dominert av historikarar, litteraturvetarar, filosofar og ulike samfunnsvetarar. Vi som var språkvetarar, tok derfor der og da initiativ til å etablere eigne nordiske språk-og-kjønn-konferansar. Den første var konferansen i Uppsala i 1991. Den til no siste nordiske språk- og kjønnsforsknings-konferansen, som det no heiter, blei arrangert i Akureyri på Island i oktober 2017. Namneskiftet frå kvinneforsking til kjønnsforsking er ikkje tilfeldig.

Som den generelle sosiolingvistikken er språk- og kjønn-forskinga eit barn av den politiske utviklinga på 1960-70-talet, av politisk radikalisering og student-opprør. Den lingvistiske språk- og kjønn-forskinga kan i den samanhengen sjåast på som ein sosiolingvistisk subdisiplin, eller jamvel eit sosiolingvistisk biprodukt. Slik sett følgjer den òg – men berre til ein viss grad – det Penelope Eckert (2012) har påvist er ei utvikling i tre bølger (“three waves”) i sosiolingvistikken. Samstundes er feminismen og feministisk teori ein viktig grunnpillar. Denne todelte bakgrunnen har ført til ei tospora utviklingslinje der “spora” tidvis overlappar og tidvis går i ulike retningar. Den tidlege forskinga som var eksplisitt feministisk basert, var meir ideologikritisk enn variasjonslingvistikken. I Norge kan Rolf Mikkel Blakars kjende bok *Språk er makt* frå 1972 vere eit eksempel på det. Dette er ei bok som framleis er vel verdt å lese.

2.1 *Language and Woman's Place*

I faghistorisk samanheng er Robin Lakoffs bok *Language and Woman's Place* frå 1975 skjelsetjande. Dette er ei lita bok på om lag 80 sider; ho er ikkje vitenskapleg i streng forstand. Lakoffs data er ikkje innsamla systematisk, men gjennom introspeksjon. Ho hentar døme frå eigen og andres språkbruk, med andre ord meir eller mindre tilfeldig observerte data. Metodologien hennar førte til kritikk om at boka var uvitenskapleg og anekdotisk. Men den vesle boka fekk enorm betydning. Eg trur at dei av oss som las boka da ho var ny, opplevde Lakoff som ein augeopnar. Ho fekk oss til å sjå at “language uses us as much as we use language”, som er den setninga Lakoff opnar boka si med. I 2004 kom ei ny og utvida utgåve av *Language and Woman's Place* med 25 kommentarar av kjende sosiolingvistar og antropologlingvistar, redigert av Mary Bucholtz. Berre det seier noko om kor viktig 1975-utgåva var. Fleire av desse kommentarane er nylesingar av Lakoffs 1975-bok.

Særleg er Kira Halls artikkel interessant. Ho avviser kritikken av *Language and Woman's Place* og hevdar at når ein les boka med ideologiske briller, blir kritikken i samtida (dvs. 2004) gjord til inkje. Ho hevdar at vurdert ideologikritisk handlar boka om makt meir enn om kjønn. Ved å omdefinere “woman's language” frå å vere noko inherent i alle (dei fleste?) kvinner, til å vere måtar å snakke på som blir ideologisk assosiert med kvinner og dermed femininitet, hevdar Hall at Lakoff flyttar fokuset frå kjønnsforskjellar til kjønnsforhandlingar, og at med det får ho vist korleis språkbrukarane inkorporerer det komplekse samspelet mellom global og lokal forståing av kjønna språk i måten dei posisjonerer eigen og andres identitet på. Ut frå det ser Hall på Lakoff som eit “gendered counterpoint” til Pierre Bourdieus arbeid med begrepet symbolsk makt (Bourdieu, 1991). Ein kan nok diskutere om det ikkje heller er Hall sjølv, meir enn Lakoff, som flyttar fokuset frå forskjellar til forhandlingar. Det Hall eigentleg gjer, er å tolke Lakoff på ein måte som får boka hennar til å stemme overeins med samtidas (2004) kjønnsdiskurs og kjønnsideologi. Slik eg ser det, fungerer det fint i denne samanhengen. Og det kan godt tenkast at denne typen velvillige tolking også i andre samanhengar ville kunne ha dempa ein del negativ kritikk av eldre forskning, kritikk som iallfall innimellom synest vere motivert av behov for fader- eller modermord. Hall (2004, s. 171) seier eksplisitt at eit av poenga hennar med å skrive denne artikkelen er å stille spørsmål ved den måten fagfolk har essensialisert forskinga til pionerane på, inkludert Lakoff. Eg kjem tilbake til skuldingar om essensialisme og essensialisert forskning nedanfor.

3 Den første fasen / den første bølga

I norsk samanheng var artikkelsamlinga *Språk og kjønn* frå 1976 som Else Ryen redigerte, eit tidleg og viktig bidrag. Boka er delt inn i fire delar med frå ein til seks artiklar i kvar del. I tillegg er det med ei innleiing skriven av redaktøren.

Del I handlar om “Språk brukt om og til kvinner og menn”, *del II* om det kvinnelege fråveret i språket, *del III* om trekk ved kvinners og menns språkbruk og i *del IV* har Peter Trudgill skrivt ein artikkel om “Språk og kjønn i det engelske språket”. Metodisk og teoretisk skriv boka seg tydeleg inn i samtidas lingvistisk orienterte internasjonale språk og kjønn-forskning som var trygt plassert innanfor kvantitativ sosiolingvistisk variasjonslingvistikk, slik den var blitt utvikla av først og fremst William Labov og Peter Trudgill. Labovs New York (1966)- og Martha’s Vineyard (1972)-studiar og Trudgills Norwich-arbeid (1974/1979) var mønstergevande. Desse studiane av variasjon i engelsk dreidde seg mest om samvariasjon mellom fonologiske variablar og sosiale variablar, der kjønn blei behandla som ein av fleire slike sosiale variablar, m.a. sosialgruppe/-klasse og alder. I dei seinare norske og nordiske arbeida fekk morfologiske og også syntaktiske variablar i samvariasjon med m.a. kjønn større plass. Det norske TAUS-prosjektet med empiri frå Oslo får vere eksempelet her (Hanssen mfl., 1978, 1986).

3.1 TAUS-undersøkinga og nokre andre norske arbeid

Initialordet TAUS står for “Talemålsundersøkelsen i Oslo”. Prosjektet gjekk for seg mellom 1971 og 1976. Dette var ei undersøking som bygde på intervju med innfødde personar frå Oslo, i alt 48 personar i ulike aldersgrupper. Dei var rekrutterte frå bydelane Vålerenga og Frogner, bydelar som tradisjonelt har hyst høvesvis folk frå arbeidarklassen og middelklassen. Så TAUS var – med ettertidas auge – ei tidstypisk kvantitativ sosiolingvistisk undersøking der ein var opptatt av samvariasjon mellom visse språkformer og visse sosiale variablar, m.a. kjønn. Prosjektet bygde for ein del på eit tilsvarande svensk prosjekt der føremålet var å undersøke syntaktisk variasjon korrelert med sosial variasjon. Datamaterialet som blei generert, har vore grunnlag også for fonologiske og morfologiske undersøkingar. Kjønnsbegrepet som blei brukt, var tradisjonelt binært; anten er ein kvinne, eller så er ein mann. Slik må det kanskje vere når ein er opptatt av å finne forskjellar mellom menns og kvinners språk og språkbruk og derfor først og fremst arbeider kvantitativt og gjer bruk av statistikk for å måle eventuelle kjønnsforskjellar.

Også i Bergen (TUB-undersøkinga 1978–1983. Sjå skriftserien *Talemål i Bergen* 1983–88), Trondheim (Fintoft & Mjaavath, 1980), Stavanger (Gabrielsen, 1983), Arendal (Kristoffersen, 1980), Nøtterøy (Maagerø, 1978) og nokre andre stader blei det gjort liknande variasjonssosiolingvistiske undersøkingar med stort sett samanfallande resultat.

Generelt peiker såleis resultatata av alle norske kvantitative undersøkingar i same retning, også om dei ikkje nødvendigvis har nøyaktig same metodologiske og teoretiske innretning. Det blei påvist klare språklege kjønnsforskjellar som jamt over var statistisk signifikante. Kvinner og jenter brukte meir av ord og

former som har høg sosial status, mens hos gutar og menn dominerte lågstatusformer. Dette er i samsvar med funn over heile den vestlege verda. No skal det likevel seiast at undersøkingane i Bergen viser at forskjellane mellom gutar og jenter blant dei yngre informantane var mykje mindre enn blant dei eldre. I tillegg kjem at det var nokre få jenteinformantar som drog forskjellane opp blant dei yngre. Det var tale om fem jenter som hadde så høg frekvens av prestisjeformer at det drog gjennomsnittsforskjellane opp. Utan desse fem jentene hadde det ikkje vore store kjønnsforskjellar i ungdomsgruppa. Det er interessant å konstatere dette i dag sidan den typen språklege kjønnsforskjellar som var så tydelege i så mange andre av fase 1-undersøkingane, ikkje er blitt påviste på same måten og i same omfang i seinare år (i den grad vi i det heile har relevante kvantitative data frå nyare tid).

Internasjonalt representerer altså 1970 og -80-åra den første fasen i denne forskingstradisjonen. Da snakka ein som nemnt om “kvinneforskning” og ikkje om “kjønnsforskning”. Det er eit viktig historisk poeng, for kvinneforskninga fokuserte først og fremst på kvinner og ikkje minst på korleis kvinner er/var forskjellige frå menn. Forskinga hadde eit klart emansipatorisk sikte og såleis eit tydeleg feministisk utgangspunkt. Den mannlege dominansen blei analysert og avslørt som kvinneundertrykkande. No galdt det å synleggjere kvinner, ikkje minst å synleggjere forskjellar mellom språket til kvinner og menn, og også å avsløre kjønnsdiskursen i samfunnet.

Fordi jamføringa med menn var så sterk, passa den kvantitative variasjonslingvistikken godt for formålet. Ein fekk dokumentert *forskjellar*. Og det var det ein var ute etter. Vi finn lite eller ingen metode- eller teorikritikk, enn seie ideologikritikk, av det grunnlaget forskninga hadde i variasjonslingvistikken. Den kritikken kom seinare.

I eit ideologikritisk perspektiv er det viktig å merke seg at makt-avmakt-dimensjonen også hadde ein sentral plass i datidas kjønnsdiskurs. Det har nok vore underkommunisert i ettertida, ikkje minst på grunn av kritikken om essensialisme og essensialisert forskning frå generasjonen etter pionergenerasjonen etter at den andre bølga hadde avløyst den første.

3.2 Forklaringar og forklaringsmodellar

Frå 1980-talet har tre ulike modellar eller hypotesar vore brukte som forklaring på dei språklege kjønnsforskjellane som blei funne, den første (mangelhypotesen) rett nok brukt polemisk for å illustrere korleis ein i tidlegare tider forklarte desse forskjellane.

1. *Mangelhypotesen (the deficit hypothesis/position)*. Mannens språk er norm. Kvinners språk er avvik frå norma og derfor mangelfullt. Det vesle som var skrive om kjønn og språk i tidlegare tider, av lingvistar og lekfolk, høyrer

heime her. Grunnen til at desse arbeida er relevante i denne samanhengen, er at den forståinga av kjønn som denne hypotesen representerer, på mange måtar var nettopp det kvinnerørsla og også den tidlege sosiolingvistikken reagerte på og var eit slags tilsvar til. Sigurd Kolsrud får tene som norsk eksempel. Han skriv i *Maal og maalgransking* (Kolsrud, 1922, s. 20): “Ein skilnad i maalbruk kann me vel sjaa millom kar og kvinne. Ingen vil tvile på at det her er ein organisk ulikskap.” Og vidare: “Me finn meir av refleks og mindre av refleksjon”, altså hos kvinner.

Den som oftast er blitt sitert internasjonalt som illustrasjon på mangelhypotesen, er ein langt meir kjend lingvist enn Kolsrud, nemleg danske Otto Jespersen. Alt i 1907 skriv han i ein liten artikkel i *Gads Danske Magazin* om “Mands Sprog” og “Kvindens Tale”. Jespersen var ein verdskjend professor i engelsk, og i boka *Language, Its Nature, Development and Origin* (1922) har han eit eige kapittel om “The Woman” (men ikkje noko kapittel om “The Man”). I 1941 gir han dessutan ut ei bok på dansk med tittelen *Sproget, Barnet, Kvinden, Slægten*. Jespersen karakteriserer kvinners språkbruk på måtar ettertida har brukt tid og energi på å avvise og til dels latterleggjere. Mellom anna hevdar han at kvinners språkbruk er meir konservativ enn menns; kvinner bruker eufemismar og forskjønnande ord i staden for tabuord, dei unngår banning og slang, har eit langt mindre og meir avgrensa ordtilfang enn menn, bruker konkrete ord der menn uttrykker seg abstrakt, har inga kjensle for rim og ordspel i språket, bruker fleire adjektiv og adverb enn menn, er tilbøyeleg til å ikkje gjere setningar ferdige, bruker sideordning meir enn underordning, talar fortare enn menn. Det ettertida har sett heilt bort frå, er at Jespersen langt på veg bygger empiri, og at han forklarar dei språkforskjellane han omtaler, sosialt, f.eks. med det ulike utdanningsnivået mellom kvinner og menn i samtida. Han nemner også fleire døme på at kvinner kan vere språklege innovatørar (jf. Thomas, 2013).

Det svenske motstykket til Jespersen og Kolsrud som gjerne blir trekt fram, er Gustaf Cederschöld som alt i 1900 skreiv om “kvinnospråk” (Cederschöld, 1900).

Desse tre var barn av si tid, som vi alle er. Det er ein lettvinnd idrett å gjere den typen forskning eg lar dei representere her, til latter. Poenget mitt med å ta dei med, er å gje eit lite faghistorisk innblikk i ei tid der utgangspunktet var at dei språklege kjønnsskilnadene var forankra i biologien til dei to kjønna. Samstundes skal vi ikkje sjå bort frå at generasjonen etter desse pionerane ønskte å markere avstand til dei som kom før, ved å trekkje fram det dei såg på som fordomsfullt og samstundes la vere å nemne det dei såg som fagleg valid. Men i samtida til Jespersen og dei andre to var det å hevde at kvinner hadde ein medfødd eigen psyke og at språkbruken deira var biologisk betinga,

i samsvar med det som blei vurdert som god forskning. Det er neppe rettvis å karakterisere det som fordomsfullt.¹

Somme av kritikarane av Lakoff har – med meir eller mindre rett – tolka henne som talskvinne for denne mangelmodellen. Cameron (1991, s. 63) samanfattar essensen i denne modellen eller hypotesen slik: “Women and men are unequal because they are different”.

Det er dei to neste hypotesane som har vore brukte som forklaring i seinare tider, og som det også har vore ganske krass usemje om.

2. *Forskjellshypotesen (difference)*. Kvinner og menn har forskjellige kulturar og derfor forskjellig språk. Den svært produktive og mykje lesne forfattaren Deborah Tannen let seg plassere her (f.eks. Tannen, 1990). Ho argumenterer for at gutar og jenter alt i barndommen lærer seg ulike samtalestrategiar i dei einkjønna vennegruppene sine. Grunnen er ikkje at kvinners språkbruk er mangelfull eller mindreverdig i høve til menns, men at dei lever og oppheld seg i ulike domene (t.d. private versus offentlege) og har ulike nettverk. Dei som argumenterte for denne hypotesen, såg ikkje på forskjellane som problem på andre måtar enn at det fanst ein risiko for kommunikasjonssvikt i tverrkjønnsgrupper. Cameron (1991, s. 64) samanfattar dette synet slik: “Women and men are equal, but different”.
3. *Dominanshypotesen (dominance)* kan sjåast på som ei direkte motsetning til mangelhypotesen. Menn har makt og språket deira blir derfor normgjevande; kvinner er meir eller mindre avmektige i dette perspektivet. Såleis uttrykker kvinners språkformer og språkbruk nett den maktesløysa kvinner faktisk har i samfunnet. Cameron viser til Pamela Fishmans arbeid (f.eks. Fishman, 1978) i denne samanhengen. I Fishmans analysar av kvinners samtalar med partnerane sine, tolkar ho strategiane kvinnene bruker, ikkje som inherente manglar hos kvinnene, men som uttrykk for høgt utvikla ferdigheiter og høg kompetanse. Kvinner har ikkje same privilegerte posisjon i samfunnet som menn; derfor er det nødvendig for dei å utvikle andre samtalestrategiar enn menn, både for å gjere seg synlege og for i det minste å oppnå ei viss form for respekt. Oppsummeringa til Cameron (1991, s. 63) er slik: “Women and men are unequal and therefore they are different.”

¹ Det finst eit unntak som fortener å bli nemnt i denne samanhengen, nemleg danske Lis Jacobsens *Kvinde og Mand* frå 1912 som er ein studie av kjønnsnemningar i danske mellomaldertekstar og som viser at mens mannsnemningane er samfunnsnemningar, er kvinnenemningane kjønnsnemningar. Kvinnene blei med andre ord representerte språkleg gjennom relasjonar til menn, som *dotter, søster, kone, frille*, osv. Lis Jacobsen viser altså at desse forskjellane var ein integrert del av mellomalderdansen og ein refleks av kjønnsforstillingane i det danske samfunnet i datida og ikkje noko inherent “kvinneleg”.

Gjennom 1990-åra kom det ein god del kritikk mot desse tre modellane for å ha “undertheorized gender and language and, as a result were grounded in problematic universalizing assumptions, speaking of ‘women’ and ‘men’ in ways that obscure heterogeneity across and within cultures” (Pavlenko & Piller, 2001, s. 21). Forfattarane viser til ein rad referansar, og konkluderer at “[t]hese analyses demonstrated that the studies in all three paradigms focused on and problematized women, thus normalizing the status of men’s language as unmarked and ungendered” (sst.). Denne typen kritikk føregreip på mange måtar det som skulle komme seinare.

3.3 Oppsummering av fase 1 og frampeik mot fase 2

Det eg gjorde i den oppsummerande innleiinga i boka frå 1991 som eg viste til innleiingsvis, var å strukturere teksten i fire delar, med desse overskriftene: tale (og skrift), omtale, tiltale og samtale. Nedanfor gjer eg svært kort greie for kva både den norske og den internasjonale forskinga hadde komme fram til på desse områda, altså rundt 1990.

- a) *Kvinnens og menns tale og skrift.* Det er under dette punktet vi finn resultata frå den variasjonslingvistiske forskinga. Gjennom eit par-tre tiår blei det som nemnt gjort ei rekkje kvantitative undersøkingar i mange vestlege samfunn som gav dei same resultata overalt. Det blei funne statistisk signifikante frekvensforskjellar mellom kvinner og menn i bruken av bestemte språktrekk på alle språknivå, fonologi, prosodi, morfologi, syntaks, i ordval og også pragmatiske forskjellar (t.d. Trudgill 1972, 1974 og 1995; Gal, 1979; Venås, 1991, s. 147; Bull, 1993). Resultata frå denne forskinga har (av m.a. Peter Trudgill og Kjell Venås) vore omtala som det best dokumenterte funnet i variasjonslingvistikken. For å forklare forskjellane viste ein til at kvinner er sosialt usikre på grunn av lågare sosial status og prestisje enn menn. Kvinnens språkval er derfor orientert mot status- og prestisjeformer i større grad enn menns. Dette blei av mange forklart med at kvinner kompenserte for ei form for kjønnsavmakt ved å velje høgstatusspråkformer. Det gjekk ikkje lang tid før denne forklaringa blei kritisert. Sjølve funna, dei dokumenterte språkforskjellane, har derimot vore aksepterte.
- b) *Omtale.* Her dreier det seg om referanse, korleis språket refererer til kvinner og menn. Tre generelle tendensar blei påvise: 1) Kvinner blir ofte utelatne eller usynleggjorde språkleg, t.d. gjennom generisk referanse med maskuline pronomen (han, he), substantiv som fylkesmann, talsmann osv. og idiometiske uttrykk som “mann og mus”, “mannen i gata”. Denne usynleggjeringa svarer jo til den semiotiske prosessen som Irvine & Gal (2000) kallar ‘erasure’, altså sletting eller utvisking, og det viser korleis sjølve språksystemet har integrert

i seg ei kjønnsideologisk slagside. 2) Når kvinner først blir namngjevne, skjer det på ein skeiv eller “biased” måte. Kvinner blir plasserte i andre språklege båsar enn menn (jf. Jacobsen, 1912). Slik semantisk asymmetri finst i m.a. ei rekkje yrkesnemningar der mannsnemningane mest alltid er primærnemningar og kvinnenemningane er avleidde av mannsnemningane (t.d. *lærarinne* av *lærer*). I norsk finst det nokre få primære kvinnenemningar med tilsvarande avleidde mannsnemningar. Dei er alle kjønnsnemningar og seier noko om kvinns seksuelle rolle i høve til ein mann, t.d. *brud* > *brudgom*, *enke* > *enkemann*, *hore* > *horekunde* (Bull & Swan, 2002).

- c) *Tiltale*. På 70- og 80-talet blei det gjort ganske mykje klasseromsforskning, altså forskning i skolen, i mange land. Forsking frå denne tida viser at lærarar, både kvinnelege og manlege, vendte seg til gutane i større grad enn til jentene. Lærarane sjølve snakka mest, men av den tredjedelen eller fjerdedelen som blei att når læraren hadde sagt sitt, fekk gutane storparten av tida (Bjerrum Nielsen, 1985; Bjerrum Nielsen & Rudberg, 1989). Å gjere tilsvarande undersøkinga no ville vore interessant, for her har det verkeleg skjedd store endringar. I skolesamanheng ser det no ut til at det er gutane som er i ein ‘deficit’- eller mangel-posisjon. Språklege kjønnsforskjellar i rettssalar, på legekontor, i jobbintervjusamanhengar og i fjernsynsintervju blei òg dokumenterte internasjonalt. Asymmetriske kjønnsrelasjonar kom språkleg til uttrykk i alle desse situasjonane. Ein tendens til å “snakke ned” til kvinner og å fordele ordet ulikt i debattar der både kvinner og menn var deltakarar, blei òg påvist.

Korleis kommersiell reklame snakkar forskjellig til kvinner og menn, jenter og gutar, er òg område som hadde tidleg forskingsinteresse og som framleis har stort forskingspotensial (jf. Grønlie & Slettevold, 1976).

- d) *Samtale*. Parallelt med kvinneforskning basert på kvantitativ variasjonslingvistikk utvikla det seg kvalitative forskingsparadigme som òg blei klassifisert under overskrifta “kvinneforskning”, m.a. samtaleforskning med vekt på samtalar mellom kvinner og menn. Igjen var det forskjellar som var i brennpunktet, forskjellar mellom kvinners og menns samtalestrategiar og -praksisar. Likevel må det vere rett å hevde at denne forskinga representerer den andre bølga i sosiolingvistikken. Forskinga er kvalitativ og etnografisk orientert.

Om eg skulle summere opp dei tidlege resultata svært kortfatta, blir mine tentative, spissformulerte og polemiske konklusjonar slik: Menn dominerer i samtalar ved å a) snakka mest, b) avbryte mest, c) ignorere emne kvinner tar opp, d) gje dårlege tilbakemeldingar gjennom “minimal responses”, spørsmål, mimikk, smil, latter, kort sagt ved å te seg som dårlege lyttarar. Kvinner derimot tilpassar seg andre i samtalar ved å a) lytte til den andre, b) gje

tilbakemeldingar gjennom støttande utsegner som ja, javisst, hm, c) stille spørsmål til den andre, d) avbryte mindre enn menn, e) ta på seg ansvaret for at samtalen kan utvikle seg konfliktfritt vidare. Menns samtalestil blei på dette grunnlaget karakterisert som konkurrerende, kvinners som samarbeidande. Denne framstillinga må sjølvsagt nyanserast, og litteraturen den bygger på, er da også blitt nyansert. Ikkje alt som blei skrive og sagt i den tidlege fasen, skilde mellom språkleg form og språkleg funksjon. Om ein berre talde førekomstar av bestemte formuttrykk og jamførte dei, kunne det lett føre gale av stad. Og det gjorde det innimellom. Avbryting t.d. kan jo ha ulike funksjonar, tene både til konkurranse og samarbeid.

Så veldig mykje av denne typen forskning blei det ikkje gjort i Noreg; meir i Sverige og Danmark og enda meir i den engelsk-amerikanske verda. Eit relativt tidleg arbeid av Ellen Andenæs får stå som eksempel på ein norsk forskar som har arbeidd med samtaleanalyse der kjønn er sentralt: Andenæs, 1995. Dette og andre arbeid av henne er samstundes teoretisk forankra på interessante måtar.

Eg kan ikkje unnlata å nemne eitt svært tidleg arbeid av Pamela Fishman som illustrerer ulike samtalestrategiar, nemleg artikkelen “Interaction: The work women do” frå 1978. I ein samanheng brukte ho jamvel uttrykket “the shitwork women do”. Fishman analyserer kvardagssamtalar mellom sambuande heterofile par, og finn klare hierarkiske mønster eller maktmønster i desse samtalanane i tråd med dei stereotypiane eg nettopp nemnde. Fishman dokumenterte desse mønstra svært godt i det datamaterialet ho hadde til disposisjon. Den som har vunne mest åtgaum for samtaleanalysane sine, er Deborah Tannen. Ho har skrive ei rad bøker og artiklar, t.d. *That’s Not What I Meant* (1986) og *You just Don’t Understand* (1990). Den siste var på New York Times bestseljarliste i fire år. Om nokon kan omtalast som Norges svar på Deborah Tannen, må det vere Helene Uri. Ho fekk Brageprisen i klassen for sakprosa for boka *Hvem sa hva? Kvinner, menn og språk* frå 2018. Gjennom ein tiårsperiode har Uri samla data frå ymse publikasjonar og frå nettet, lytta til samtalar på buss og privat, og skrive ned. Ho har haugevis av eksempel, og skriv godt og humoristisk om dei. Først og fremst er ho opptatt av *forskjellar*, også så seint som i 2018, så for somme vil ho nok vere utdatert. Det er etter mitt syn verdifullt, det ho gjer, ikkje minst fordi ho når ut til eit større publikum.

4 Fase 2 og 3

4.1 Kjønnsbegrepet kjem i brennpunktet

Det som er sagt om samtaleanalyse ovanfor, kunne også vore plassert i dette avsnittet. Typisk for metodologien i det Eckert (2012) kallar den andre bølga (‘the second wave’) i utviklinga av sosiolingvistikken, er nettopp bruken av

kvalitative etnografiske metodar for å undersøke korleis lokale språklege trekk er med på å konstituere makrososiologiske kategoriar som kjønn, alder, klasse, etnisitet. Med andre ord: Bestemte språktrekk ikkje berre representerer kjønn, dei konstituerer og skaper også kjønn. Mens kritikken mot den kvantitative variasjonslingvistikken gjekk ut på at han var statisk og passiv, har forskarane som representerer fase 2 og særleg fase 3, eit mykje meir dynamisk syn. Variasjon ikkje berre reflekterer, men like mykje konstruerer sosial mening og tyding, og er på den måten potensial for sosial endring. Omgrep som stil, aktørskap og forhandling slik dei kjem til uttrykk i bestemte kontekstar, er sentrale analytiske omgrep.

Mens det i fase 1 er lett å sjå språk og kjønn-forskinga som ein integrert del av den generelle sosiolingvistikken og feminismen, kan parallelliteten synast meir diffus i dei neste fasane. Eckert (2012) skriv om utviklinga av den generelle sosiolingvistikken i tre bølger som kan skiljast frå kvarandre. Så langt eg kan sjå, blir det mykje mindre klare skilje mellom bølge 2 og 3 når kjønn er i spel. Det heng saman med at samstundes som sosiolingvistikken går gjennom relativt store endringar, teoretisk og metodisk, må kjønn i tradisjonell dikotomisk forstand vike plassen for ei problematisering av sjølve kategorien, ei problematisering av kjønnsbegrepet. Med det blir også interessa for å jamføre språket til kvinner og menn innanfor ein enkel binær kjønnsmodell svekka. Dekonstruksjon av kjønnsbegrepet får ein stor og viktig plass i mange humanistiske disiplinær frå og med 1990-talet. Mellom dei norske lingvistane som også var og er sentrale i kjønnsforskinga, er Ellen Andenæs. Eit nærliggjande døme i denne samanhengen er Andenæs (1994) der ho diskuterer det ho kallar “konstituering av sosial identitet” i ein antologi der konteksten nettopp er konstituering av kjønn frå antikken til i dag.

4.2 Andre språklege kjønnsforskjellar enn tidlegare

Denne utviklinga var altså med på å svekke den kvantitative variasjonslingvistikken som hadde vakse fram frå 1970-åra. Det inneber at vi faktisk visste meir om statistiske forskjellar i språket og språkbruken til kvinner og menn, gutar og jenter på 1980-talet enn vi gjer i dag. Det synest eg er synd. Det finst rett nok ein del relevante resultat frå t.d. norske master- og doktoravhandlingar som har gjort bruk av kvantitative metodar, som t.d. Hernes (1998). Ho bruker kjønn som variabel, men finn ikkje dei same kjønnsforskjellane som blei dokumenterte tidlegare. Forskjellar finn derimot Opsahl (2001) og Brenna (2002), men dei er av eit heilt anna slag enn tidlegare. Opsahl dokumenterer tydelege strukturforskjellar i gutars og jenters måte å fortelje på. Brenna jamfører forteljingar som fungerer som sjølvpresentasjonar og presentasjonar av andre slik dei blir fortalde av jenter og gutar. Her er det mest interessante dei store forskjellane jentene imellom, der ei gruppe blir påstått å nærme seg macho-kulturen i veremåte. I doktor-

avhandlinga til Ragnhild Haugen (2004) finst det òg ein god del forskjellar mellom kjønna i bruken av Sogndals-dialekten, forskjellar som Haugen tolkar kontekstuelte og ikkje nødvendigvis som kjønnsforskjellar i seg sjølv. Til dømes er det ein samheng mellom bruken av tradisjonelle dialektformer og eit ønske eller ein plan om å bli verande på staden, og det motsette, lite bruk av tradisjonelle dialektformer kombinert med eit ønske eller ein plan om å flytte vekk.

Alt i den gamle TUB-undersøkinga frå slutten av 70-talet (sjå *del 3.1*) blei det antyda at dei tidlegare dokumenterte språkforskjellane mellom kjønna syntest å vere på veg ut. Det betyr sjølvstyk ikkje at alle språklege skilje på kjønnsgruppennivå er nivellerte til reine idiosynkratiske skilje. Mykje tyder på at forskjellane har fått andre uttrykk. For ein del undersøkingar vil det vere slik at dei språklege variablane som er blitt undersøkte, ikkje er særleg relevante i eit kjønnsperspektiv, oftast fordi kjønnsperspektivet ikkje har vore sentralt i forskingsdesignet. Eit tydeleg døme er Magnhild Selås' doktoravhandling frå 2004. Utslaga Selås får, er signifikante for geografi, men ikkje for alder, og aller minst for kjønn. Grunnen til at ho har valt ut dei aktuelle språklege variablane, er sjølvstyk at ho har hatt ein hypotese om at dei er relevante i eit dialektendringsperspektiv, som er tema for avhandlinga hennar, noko dei da også viste seg å vere. Variantformene som variablane blir uttrykte gjennom, indekserer med andre ord ikkje kjønn, og heller ikkje alder i særleg stor grad; derimot indekserer dei geografi og geografiske grenser.

Ei lett observerbar endring i unge jenters språkbruk er blitt kommentert og diskutert i ymse media gjennom eit par tiår no, nemleg bruken av kjønnsrelaterte uttrykk om og til kvarandre. Denne endringa blir tematisert i ei masteravhandling frå Universitetet i Oslo (Bræck, 2006). Forfattaren analyserer bruken av orda *hore*, *bitch* og tilsvarende nemningar slik andre jenter, men også gutar, tiltaler og omtaler jenter. Det er språklege relasjonar jenter imellom som er i brennpunktet for undersøkinga, som bygger på både kvantitativ og kvalitativ metodologi. Funna er ikkje eintydige; *hore* kan t.d. brukast trakasserande, særleg om det blir brukt av gutar, men jenter imellom kan det brukast heilt utan brodd og utan det opphavlege seksuelle innhaldet sitt. Det blir ofte brukt spøkefullt som ein del av ein gjengs ungdommelege språkpraksis. Undersøkinga viser likevel tydeleg at jenter framleis er underkasta eit anna normunivers enn gutar. Dette kan altså grundig analyse av bruken av eit utvalt knippe ord vise. Undersøkingar som denne gjev kanskje også ein peikepinn på at det er andre språknivå som no er i kjønns spel enn tidlegare.

Tospråklegheits- eller fleispråklegheitsforsking har ein sentral plass i sosiolingvistikken. Det er derfor heller påfallande at den fleispråklegheitsforskinga som opplagt er sosiolingvistisk, i så liten grad har vore opptatt av kjønn. Dette er eit internasjonalt fenomen. Piller & Pavlenko (2001, s. 3) slår fast at:

While language and gender studies have been characterized by a widespread monolingual bias, research in mainstream bilingualism and SLA^[2] has suffered from just as widespread gender-blindness [---]. SLA, in particular, has been characterized by an almost ubiquitous gender-blindness due to the prevalence of psycholinguistic and Universal Grammar approaches in the field, which assume a generic language user and disregard inter-individual variation as ‘noise’...

Eit stykke på veg stemmer nok dette for norske forhold også. Men det finst ein del unntak. Eitt slikt unntak er Ellen Andenæs som har publisert både om språk og kjønn og norsk som andrespråk, og kopla desse perspektiva, jf. Andenæs 2007 og 2008.

5 Dekonstruksjon – postmodernisme

Trass i kritikken mot den kvantitative variasjonslingvistikken er det viktig for meg å få formidla kor sterkt inntrykk den tidlege forskinga eg no har referert, gjorde på mange av oss. Eg iallfall opplevde både resultata av den variasjonslingvistiske forskinga og samtale-/diskursforskinga som intuitivt rette og sanne. Dei stemte med mine egne erfaringar, og det kjentest som ei openberring å lese om forskingsresultat frå store delar av den vestlege verda som eg sjølv kjende meg att i.

Frå rundt 1990 skjer det som nemnt store endringar i høve til tidlegare. Judith Butler gjev ut boka *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* nettopp i 1990. Sjølve kjønnskategorien kjem sterkt i søkjelyset. Tendensar til det hadde vi nok sett også tidlegare. Mange var det som lenge hadde sitert Simone de Beauvoirs utsegn om at vi fødest ikkje som kvinner, vi *blir* kvinner. Fødd sånn eller blitt sånn, var altså spørsmålet, noko det vel framleis er. For Butler er kjønn ein performativ kategori. Både biologisk kjønn og sosialt kjønn er sosiale konstruksjonar. Vi handlar ikkje på bestemte måtar fordi vi føler oss som kvinne eller mann, men føler oss som kvinner eller menn fordi vi handlar på bestemte måtar. Vi *gjer* kjønn. Butler og fleire med henne argumenterte for at biologisk kjønn heller bør betraktast som eit kontinuum enn som ein binær kategori. Menneskeleg åtferd, seksuell orientering og jamvel fysiologi tilseier det, hevdar dei. At sosialt kjønn, altså genus, gender, er ein sosial konstruksjon, er det vel lett å vere einige om. At biologisk kjønn, sexus, er ein tilsvarande konstruksjon, er det derimot på ingen måte semje om. Ikkje minst er det mange biologar, særleg evolusjonsbiologar, og også evolusjonspsykologar, som vil nekte for det. I språk og kjønn-forskinga har likevel konstruktivismen stått svært sterkt heilt sidan 1990-talet.

Ved sida av å argumentere mot synet på kjønn som ein binær kategori, argumenterte den nye generasjonen feministiske sosiolingvistar mot kvantitativ variasjonslingvistikk langs to aksar. For det eine hevda dei at dei kvantitative

² SLA = Second Language Acquisition

forskjellane som blei avdekte mellom menns og kvinners språkbruk, tilslørte intern variasjon kvinner imellom, og menn imellom, jf. Masashino & Britain (2003) og Røyneland (2007). Til det er å seie at her tar dei feil. Gjeve riktig og etterprøvbar bruk av statistiske metodar, vil resultat som er statistisk signifikante, ta høgd for slik intern variasjon. Men det er jo alltid slik at statistisk signifikante gjennomsnittsverdiar aldri seier noko som helst om enkeltkvinner og enkeltmenn. Resultata kan vere signifikante berre på aggregert nivå. For det andre kritiserte mange, ikkje minst den kjende og svært produktive Deborah Cameron, at lingvistar som var opptatte av språkleg variasjon og forskjellar i språk og språkbruk mellom kvinner og menn, reint teoretisk baserte seg på den modellen som blei kalla forskjellsmodellen, i motsetnad til dominansmodellen som var og er det teoretiske utgangspunktet for feministar. Igjen er eg ute av stand til å sjå at det er ein nødvendig samanheng her. Om eg t.d. finn ut at kvinner bruker forma x for fenomenet z statistisk oftare enn menn som bruker forma y for same fenomenet, kan det jo godt tenkast at forklaringa kan vere å finne i hierarkiske samfunnsstrukturar der makta er skeivt fordelt til fordel for menn. Rett nok er lingvistar vane med å argumentere for at lingvistiske parallellformer som fyller same funksjon, er likeverdige; vi argumenterer mot at det er noko lingvistisk grunnlag for rangering og hierarkisering av språk. Men vi er da sørgjeleg klare over at ideologisk fundert rangering og hierarkisering av språk og språkformer er eit hyppig førekommande fenomen blant folk flest og heilt dominant i den gjengse samfunnsdiskursen.

I og med at sjølve kjønnsbegrepet kom i brennpunktet og blei tematisert i mykje feministisk litteratur, blei det altså skapt ein avstand til og jamvel motstand mot den kvantitative variasjonslingvistikken. Dette skjedde både i den generelle sosiolingvistikken, der som nemnt meir etnografiske og antropologiske perspektiv fekk mykje større plass enn tidlegare. Men spesielt i kjønnsforskninga blei det dikotome kjønnsbegrepet sett på som nærmast avleggs, og bruken av kjønn som variabel blei omtalt direkte nedlatande. Postmodernismens dekonstruksjonsstrev bidrog til at større kvantitative undersøkingar av språk og språkbruk i relasjon til kjønn gjekk av mote. Diskusjonen om og tilløp til konflikt mellom kvantitative og kvalitative metodar dannar òg eit bakteppe for dette paradigmeskiftet. Den sterke interessa for sjølve kjønnskategorien førte òg til at skeiv teori fekk ein framtrødande plass. Maskulinitetsteori og maskulinitetsforskning kom òg på banen. Andenæs (2005) som diskuterer forholdet mellom maskulinitet og farskap, kan plasserast her.

Når synet på sjølve kjønnskategorien endrar seg, fører det til at mangt anna også endrar seg. Dette kan vi sjå klart reflektert i utviklinga til dei nordiske språk og kjønn-konferansane over tid. Når ein går over frå å sjå på kjønn som noko vi er eller har, til noko vi gjer, får det såleis store konsekvensar. Om kjønn ikkje er noko som eksisterer i meg, så å seie, men noko eg produserer og reproduserer, noko eg endrar og eventuelt fornyar i løpet av livet, noko eg forhandlar med andre

om, blir språket mitt å sjå på som eit arsenal av ressursar som eg kan velje i, nettopp for å “gjere kjønn”. Eckert og McConnell-Ginet (2013) bruker uttrykket “språkleg verktøykasse”. Og det er ikkje berre kjønn som blir indeksert gjennom dei språklege vala eg gjer, meir eller mindre umedvete; også klasse, sosial status, etnisitet, seksuell orientering er i spel.

Sentralt i denne nyorienteringa står den nemnde Deborah Cameron. Alt i 1985 kom den viktige boka *Feminism & Linguistic Theory*. Og i artikkelen “The language-gender interface: challenging co-optation” seier ho (Cameron, 1996, s. 47) at i staden for å spørje “how do women and men behave linguistically”, bør vi stille spørsmål om “how particular linguistic practices contribute to the production of people as ‘women and men’”.

5.1 Indeksikalitet

Det er språkets inherente indeksikalitet som forklarar kvifor kjønnskategori og sjølve fenomenet kjønn er interessant for lingvistar. Vi kjem ikkje forbi at så å seie alle språktrekk, frå dei minste fonetiske element til heile språk, indekserer noko utanomspråkleg, noko sosialt, altså noko som har med forhold mellom menneske og mellom menneske og samfunn å gjere. I vårt tilfelle er altså det utanomspråklege kjønn, korleis vi enn definerer det. Indeksikalitetsteori og innsikt i språkideologi kan såleis vere til hjelp om vi ønskjer å forstå det Cameron kallar “the language and gender interface” betre. Det er viktig å ha klart for seg at indeksikalitet aldri er statisk. Om vi bruker adverbet *ikkje* som døme, vil t.d. valet til ein norsk språkbrukar som ut frå talemålsbakgrunnen sin kan velje mellom t.d. *ikkje* og *ikke*, måtte tolkast og forklarast på forskjellige måtar alt etter kva kontekst som eksister, tid og stad, kjønn, alder osv. Det er på ingen måte slik at eit gjeve språkleg uttrykk er berar av same indeksikalitet i alle norske språksamfunn til same tid, eller at eit språktrekk har ein konstant indeksikalitet over tid. La meg eksemplifisere med to døme.

Eg begynner med eit eksempel frå mastergradsavhandlinga til Monica Simonsen Sætermo frå 2011. Avhandlinga er ei undersøking av palatalar versus postalveolarar/alveolarar i Alta. Sætermo dokumenterer at palatalane er på tilbakegang, slik det skjer i resten av landet. Men mønsteret for korleis denne tilbakegangen skjer, er spesielt. Sætermo har gjort ein kvantitativ analyse av utviklinga der ho jamfører tre aldersgrupper av språkbrukarar frå tre ulike (såkalla) bydelar i Alta, og der kjønn også er ein variabel. Det ho finn, er at palatalane er best bevarte mellom eldre språkbrukarar. Det er som ein kunne vente. Vidare finn ho at dei er best bevarte i bydelen Bossekop, mens bydelane Elvebakken og Kronstad har høgare frekvens postalvolarar eller alveolarar (Sætermo differensierer ikkje mellom desse). Vidare har kvinner høgare frekvens av palatalar enn menn. Dette er ikkje som ein kunne vente, verken at palatalane er best bevart i Bossekop eller at dei er betre bevarte blant kvinner enn blant menn.

Så korleis skal vi forklare dette? Her er tydelegvis den tradisjonelle fleirspråklegheita i Finnmark i spel. Etnisk og sosioøkonomisk har det frå gammalt vore eit skilje mellom Bossekop og Elvebakken/Kronstad, med større innslag av samar og kvenar på Elvebakken/Kronstad. Truleg har alveolar (eventuelt dental) uttale tradisjonelt vore assosiert med "kvensking", som norsk med samiske eller kvenske substratformer har vore kalla, iallfall i Alta. Nordnorske palatalar har såleis vore sett på som "norskare" enn den kvenske eller samiske avpalataliserte uttalen. I materialet til Sætermo er språkholdningane omsnudde i høve til det ein finn andre stader: Norsk dialektuttale har hatt status; språktrekk som andre stader blei sett på som høgstatusspråk, blei i Alta assosiert med "kvensking" og følgjeleg sett ned på. Det er einaste forklaringa eg kan sjå på dette omsnudde mønsteret vi finn i materialet til Sætermo. Teoretisk er det mogleg å tolke også endringstendensane i materialet i retning av avpalatalisering annleis enn ein gjer i resten av landet, altså ikkje nødvendigvis som noko som har med standardisering å gjere. Fordi samiske og kvenske substrattrekk no er mindre stigmatiserte – i somme miljø kan dei jamvel vere 'kule' – så er det ingen grunn til ikkje å avpalatalisere. Snarare viser ein at ein kjem frå eit multietnisk miljø; ein representerer "tre stammars møte" også språkleg.

Eit anna tilsvarande døme hentar eg frå ei anna masteravhandling, denne gongen frå 2012, som tar for seg 1. person av det personlege pronomenet i Indre Billefjord (Storelv, 2012). Her blir tilsvarande mønster avdekte som dei Sætermo 2011 fann. Det gjeld fordelinga og bruken av formene [jei] og [æ]. Indre Billefjord er opphavleg ei samisk bygd. Pronomenforma [jei] må forklarast ut frå det. Storelv har intervjuet 24 språkbrukarar av begge kjønn og av ulik alder. Informantane hennar bruker anten [jei] eller [æ], eller dei bruker begge formene og vekslar mellom dei. Forma [jei] førekjem berre hos informantar over 30, og meir hos menn enn hos kvinner. Alle de yngste språkbrukarane bruker [æ]. Storelv seier dette om forma [æ]:

Denne varianten forbindes med norsk talemål og har således hatt høyere prestisje enn [jei]-varianten. Prestisje og status er sannsynlige årsaker til at noen har tatt i bruk denne varianten, og trolig er det kvinner som har fungert som språkinnovatører. (Storelv, 2012, s. 66)

Igjen ser vi altså eit heilt omsnudd mønster i høve til det som blir beskrive frå resten av landet. Ei regional dialektal språkform får større prestisje enn ei "standardform", fordi det som svarer til standardforma, indekserer noko samisk eller kvensk, mens den regionale dialektforma indekserer "norskheit". Dette mønsteret kan jamførast med funn på makronivå som gjeld kvinners og menns språkval i fleirspråkssamfunn som anten gjennomgår ein språkskifteprosess eller ein revitaliseringsprosess. Om vi held oss innanfor det fleirspråklege Nordkalotten, går dette mønsteret kort sagt ut på at i assimilasjonsperioden (altså fornorskings-, forsvenskings- og forfinskingstida) var det kvinnene som førte inn

majoritetsspråket i privatsfæren. Dei valde å skifte språk frå samisk, kvensk eller meänkieli til majoritetsspråket (anten norsk, svensk eller finsk) av omsyn til barna. Utan “hjelpa” frå kvinnene, dvs. mødrene, ville assimilasjonspolitikken til styresmaktene neppe blitt så “vellykka” som han faktisk blei. No, da assimilasjonspolitikken er forlaten og avløyst av forsøk på å revitalisere minoritetsspråka, ser vi igjen at kvinnene går i bresjen for å ta i bruk samisk, kvensk og meänkieli. Kvinnene er altså språklege innovatørar og endringsagentar i begge tilfella (Bull, 1993; Bull, Huss & Lindgren, under utg.).

6. Oppsummering og konklusjon

Forskinga til Sætermo og Storelv som eg har vist til ovanfor, bygger på kvantitative undersøkingar. Valet av desse arbeida er medvete frå mi side, først og fremst for å vise at i nokon samanhengar må vi telje, dvs. bruke statistiske metodar om vi skal kunne dokumentere forhold som vi ønskjer å finne ut av. Det betyr ikkje dermed at ein, når ein arbeider kvantitativt, må operere med eit binært kjønnsbegrep. Det vil t.d. vere fullt mogleg å undersøke korleis språket til t.d. transpersonar indekserer – eller ikkje indekserer – dei kjønnskategoriane som er i spel, utan å tenke binært. Det finst etter kvart ein god del litteratur som har utgangspunktet sitt i det som går under namnet translingvistik. Men det er lite å hente på norsk. I 2021 kom *The Oxford Handbook of Language and Sexuality* (Hall & Rusty), men alt frå 2018 blei enkeltkapittel publiserte online. Eg går ikkje nærmare inn på denne forkinga her.

I 2.1 refererte eg til Kira Halls nytolking av Lakoff 1975. Eg har stor sans for Halls måte å lese tekstar frå fortida på og dermed gjere dei relevante for notida, jamvel om nytolkinga ikkje nødvendigvis svarer til intensjonane til forfattaren bak dei gamle tekstane. Hall minner iallfall meg på at medvitet om at dei akslene vi står på, den historia vi deler, ikkje berre har ei personleg og privat side, men òg ei fagleg. Kritkarane mot den tidlege sosiolingvistikken har ikkje tenkt slik og ikkje vore like velvillige som Hall var da ho tolka Lakoff. Tilsvarende har LGBTQ-kritkarane av eit binært kjønnsomgrep til tider vore nærast hatske mot dei som hevdar at kjønn faktisk har eit biologisk fundament, og at dette fundamentet er grunnlaget for all menneskeleg reproduksjon. Kritikken har komme til uttrykk på mange ulike måtar; truleg har den ført til at mange ser på 70- og 80-tals sosiolingvistikken som ikkje berre utdatert, men òg politisk ukorrekt. Eg som har hatt viktige fagleg formative år nettopp på 70- og 80-talet, insisterer likevel på at å hevde at kjønn *berre* er konstruksjon, er eit kategorimistak. Det finst eit biologisk fundament, og det er binært i dei aller fleste tilfelle, jamvel om det også finst biologiske mellomkategoriar i relativt sjeldne tilfelle.

Jamvel om dette ikkje er plassen for å drive kjønnspolitisk polemikk, vil eg likevel hevde at dersom det ikkje eksisterer semje om visse grunnleggjande fakta, kan det knapt eksistere legitim forskning og heller ikkje eigentlege universitet, som

jo nettopp er og skal vere institusjonar som produserer slike grunnleggjande fakta. Også sivilsamfunnet ville rakne om det ikkje var basert på bestemte grunnleggjande sanningar som alle, eller i det minste dei fleste, kan semjast om. Postmodernismen som først og fremst har levert abstraksjonar og fiksjonar, har ein del å svare for. Utan forankring i fakta er det fare for at skiljet mellom det som er sant og rett blir forveksla med det som *kjennest* sant og rett. I denne samanhengen vil eg nemne at da eg nyleg las svenske Lena Anderssons roman *Datteren* (norsk utgåve 2021), blei eg slått av kor treffande det er at forfattaren lar hovudpersonen Elsa lese nettopp lingvistikk i Berkeley, der ho blir grundig indoktrinert i poststrukturalisme, postmodernisme og identitetspolitikk. Elsa tar til seg at ingenting gjeld som sant eller rett, alt er språklege og sosiale konstruksjonar, og med det i bagasjen kjem ho nyfrelst attende til Sverige. Etter kvart, som universitetstilsett lingvist, kjem ho til andre konklusjonar.

Korleis ser så situasjonen ut no? Som eit slags motto for denne artikkelen har eg brukt eit sitat frå 2007 av Ayala Fader: “The division of linguistic labor has always been gendered.” Fader skriv rett nok om “språkleg arbeidsdeling” mellom kvinner og menn blant hasidiske jødar i New York, men sitatet hennar er formulert heilt generelt, og er framleis generelt gyldig, så langt eg kan sjå.

Allan Bell (2016) formulerer seg også generelt om korleis ymse former for språkleg variasjon blir tolka språkideologisk og brukt språkpolitisk. Han nemner ikkje kjønn eksplisitt i sitatet nedanfor, men det kan vi sjølve føye til:

Much linguistic ideology has to do with periphery, minority and marginality. These situations are characterized not just by difference but by deficit. The periphery is home to groups that, in the contrastive context, are more or less denigrated Others. Being located on the geographical margins therefore consorts with social marginalization and minoritization, and project discriminatory assumptions on to the area, its people and their dialect. The dialects of these disparaged peripheral areas are, in varying fashions and degrees, held up not just as subjects of interest but often as objects of mockery. Such denigration may range from the relatively benign to the clearly injurious. (Bell, 2016, s. 237f.)

I vårt samfunn og i vår tid er kvinner mindre “denigrated others” enn dei ein gong var. I andre samfunn står det verre til. Det er likevel fullt mogleg også hos oss å gjere “den andre” til ei “denigrated other”, anten det er ei heterofil kvinne versus ein heterofil mann, eller ein homofil mann versus ein heterofil mann, ei biseksuell kvinne versus osb., osb. Når alt kjem til alt, er kanskje mekanismane for “dominance” dei same i alle desse tilfella, samtidig som dei hegemoniske mønstra kan sjå forskjellige ut, og makt- og avmaktrollene kan vere ulikt fordelte, slik også språkleg indeksikalitet kan variere.

6.1 Ekskurs til Japan

Heilt til slutt tar vi ein kjapp svipptur til Japan og japansk kvinnespråk, “woman’s language”, som faktisk er *det* ein viss japansk varietet blir kalla og som blir påstått å ha røter langt attende i tid. Ei av dei mest innsiktsfulle og inspirerande bøkene eg har lese i seinare tid, er ei bok frå 2006 av Muiyako Inoue, *Vicarious Language: Gender and Linguistic Modernity in Japan*. Boka er ein grundig semiotisk analyse av det som blir kalla japansk kvinnespråk. Det er dette språket som definerer kvinner som kvinner i det patriarkalske samfunnet. Inoue viser gjennom ein diakron ideologikritisk analyse at fenomenet “woman’s language” slett ikkje er ein del av ein gammal japansk tradisjon, som det har vore vanleg å hevde, men snarare er ein kulturell konstruksjon knytt til utviklinga av Japans nasjonale og kapitalistiske modernitet. Interessant nok er det meir eller mindre dei same trekka i japansk som dei som blei sette på som “kvinnespråk” i nordiske samanhengar, som karakteriserer det japanske “kvinnespråket”. Inoue (2006, s. 279) seier: “Language and gender are inextricably tied to the political economy of capitalist growth and nationalism.” Og slik definerer ho kjønn, nærmare bestemt “gender”:

Gender is a system of ideological representations, allocating meanings and positions to concrete individuals and rendering gendered subjects as men and women. Thus, it is also a social relation marked by practices of power and inequality with concrete material consequences. Language (use) is necessarily a social relation involving both a semiotic system and social action, through which images, ideas, identities, and meanings of gender are constituted, and individual speakers are thus engendered in the very process of everyday linguistic activities. Gender is both made by language and productive of language. (Inoue, 2006, s. 13)

Å sjå på kjønn som ein sosial relasjon gjev god mening om utgangspunktet er sosialkonstruktivismen. Å analysere språk-kjønn grensesnittet i norsk ut frå eit liknande historisk makroperspektiv som Inoue har gjort med japansk, trur eg kunne gje god mening og ikkje minst føre språk og kjønn-forskinga vidare. Det politisk-ideologiske makroperspektivet som Inoue tolkar dette japanske “kvinnespråket” inn i, opnar heilt nye rom i språk og kjønn – forskinga. Å gjere noko tilsvarande for norsk språk ville innebære å gje ein ideologikritisk analyse av korleis den kjønnspolitiske utviklinga over tid blir reflektert språkleg, gjennom skiftande haldningar til kjønna språk og språkbruk, og ikkje minst gjennom måtane ulike tidsepokar konstruerer kjønn og kjønna språk forskjellig på.

Referansar

- Andenæs, E. (1994). Språklig konstituering av sosial identitet. (Hvor i all verden ble det av mamma?). I *Konstituering av kjønn fra antikken til moderne tid: Rapport fra avslutningskonferanse for forskningsprogram for grunnleggende humanistisk kvinnerforskning, 9.–10 mai 1994* (s. 150–164). Oslo: Norges forskningsråd.
- Andenæs, E. (1995). Høner og egg eller omvendt. Tre teorier om kjønn og kommunikasjon. *Nordlyd: Tromsø University's Working Papers on Language and Linguistics*, 23, 85–101.
- Andenæs, E. (2005). “En virkelig far fra første stund”: Diskursive (re)konstruksjoner av mannlighet og faderskap. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 2, 2005, 23–39.
- Andenæs, E. (2007). Snakk om kjønn og etnisitet: Teoretiske utgangspunkt og analytiske grep. I B.-L. Gunnarsson, S. Entzenberg & M. Ohlsson (red.), *Språk och kön i nutida och historisk perspektiv: Studier presenterade vid Den sjätte nordiska konferensen om språk och kön, Uppsala 6-7 oktober 2006* (s. 257–287). Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet.
- Andenæs, E. (2008). Språklæring, kjønn og hverdagsliv: Om tilgang til posisjoner og praksis. *NOA – Norsk som andrespråk*, 24(1), 5–31.
- Andersson, L. (2021). *Datteren*. Omsett frå svensk av Gøril Eldøen, MNO. Oslo: Gyldendal.
- Bell, A. (2016). “An evil version of our accent”: Language ideologies and the neighbouring other. I J. Thøgersen, N. Coupland & J. Mortensen (red.), *Style, Media and Language Ideologies* (s. 235–258). Oslo: Novus.
- Bjerrum Nielsen, H. (1985). *Piger og drenge i klasseoffentligheden*. Universitetet i Oslo.
- Bjerrum Nielsen, H. & Rudberg, M. (1989). *Historien om jenter og gutter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blakar, R.M. (1972). *Språk er makt*. Oslo: Pax.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brenna, A. (2002). *På kryss og tvers: Språk og identitet i et flerkulturelt ungdomsskolemiljø – med spesielt fokus på konstruksjonen av kjønnsidentitet*. (Hovedfagsavhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Broch, I., Bull, T. & Swan, T. (1995). Language and gender research in the Nordic countries – the state of the art. *Nordlyd: Tromsø University Papers on Language & Linguistics*, 23, 51–61.
- Bræck, C. (2006). “Christine er en hore” En komparativ studie av kjønnsrelatert språkbruk blant jenter i to Oslo-skoler (Mastergradsavhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Bull, T. (1992). Innleiing: Kor står – og kor går – språk-og-kjønnforskninga? I B.-L. Gunnarsson & C. Liberg (red.): *Språk, språkbruk och kön. Rapport*

- från ASLA:s nordiska symposium. Uppsala, 7-9 november 1991* (s. 3–17). Uppsala: ASLA.
- Bull, T. (1993). Språkskifte hos kvinner og menn i ei nordnorsk fjordsamebygd. I G. Bjørhovde, S. des Bouvrie & T. Steinfeld (red.), *Gå mot vinden: Festskrift til Åse Hiorth Lervik på 60-årsdagen, 2. juli 1993* (s. 190–211). Oslo: Emilia forlag.
- Bull, T. & Swan, T. (2002). The representation of gender in Norwegian. I M. Hellinger & H. Bußmann (red.), *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*. Vol. 2. (s. 219–249). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bull, T., Huss, L. & Lindgren, A.-R. (under utg.). Language shift and language revitalisation: The roles played by women and men.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203824979>
- Cameron, D. (1985). *Feminism & Linguistic Theory*. London, Basingstoke: Macmillan.
- Cameron, D. (1991). What makes a linguistics feminist? I B.-L. Gunnarsson & C. Liberg (utg.): *Språk, språkbruk och kön. Rapport från ASLA:s nordiska symposium. Uppsala, 7-9 november 1991*, (s. 55–69). Uppsala: ASLA.
- Cameron, D. (1996). The language-gender interface: Challenging co-optation. I V.L. Bergvall, J.M. Bing & A.F. Freed (red.), *Rethinking Language and Gender: Theory and Practice*, (s. 31–53). London, New York: Longman. <https://doi.org/10.4324/9781315842745>
- Cederschöld, G. (1900). *Om kvinno-språk och andra ämnen. Anteckningar och reflexioner*. Lund.
- Eckert, P. (2012). Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. *Annual Review of Anthropology*, 41, 87–100. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>
- Eckert, P. & McConnell-Ginet, S. (2013). *Language and Gender*. Cambridge, New York, etc.: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139245883>
- Fader, A. (2007). Reclaiming sacred sparks: Linguistic syncretism and gendered language shift among Hasidic Jews in New York. *Journal of Linguistic Anthropology*, 17(1), 1–22.
- Fintoft, K. & Mjaavatt, P.E. (1980). *Språksosiologiske forhold i Trondheim bymål*. Trondheim: Tapir.
- Fishman, P. (1978). Interaction: The work women do. *Social Problems*, 25(4), 397–406. <https://doi.org/10.2307/800492>
- Gabrielsen, F. (1984). Eg eller je? Ei sosiolingvistisk gransking av yngre mål i Stavanger. Oslo: Novus.
- Gal, S. (1979). *Language Shift: Social Determinants in Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.

- Grønlie, A.-M. & Slettevold, A. (1976). Å skape (kjøpe-)lyst. I E. Ryen (red.), *Språk og kjønn* (s. 37–67). Oslo: Novus.
- Hall, K. (2004). Language and marginalized places. I R.T. Lakoff (originaltekst) & M. Bucholtz (red.), *Language and Woman's Place: Text and Commentaries. Revised and expanded edition*. (s. 171–177). New York: Oxford University Press.
- Hall, K. & Barrett, R. (2018). *Oxford Handbook of Language and Sexuality Online*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190212926.001.0001>
- Hanssen, E., Hoel, T., Jahr, E.H., Rekdal, O. & Wiggen, G. (1978). *Oslomål*. TAUS skrift nr. 6. (Hovedrapport.)
- Hanssen, E., Jahr, E.H., Rekdal, O. & Wiggen, G. (red.) (1986). Artikler 1-4. *Talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS)*. Oslo: Novus.
- Haugen, R. (2004). *Språk og språkhaldningar hjå ungdomar i Sogndal* (Doktorgradsavhandling). Universitetet i Bergen, Bergen.
- Hernes, R. (1998). "Eg snakke sånn så – det komme av seg sjøl": *Ein sosiolingvistisk analyse av talemålsvariasjon hjå ungdomar i Os* (Hovudfagsavhandling). Universitetet i Bergen, Bergen.
- Inoue, M. (2006). *Vicarious Language: Gender and Linguistic Modernity in Japan*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Irvine, J.T. & Gal, S. (2000). Language ideology and linguistic differentiation. I P.V. Kroskity (red.), *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities* (s. 35–84). Santa Fe: School of American Research Press.
- Jacobsen, L. (1912). *Kvinde og Mand: En Sprogstudie fra Dansk Middelalder*. København og Kristiania: Gyldendal.
- Jespersen, O. (1907). *Mands Sprog og Kvindens Tale*. Gads Danske Magasin (12 s.)
- Jespersen, O. (1922). *Language, Its Nature, Development and Origin*. London: Allan & Unwin.
- Jespersen, O. (1941). *Sproget, Barnet, Kvinden, Slægten*. København: Gyldendal.
- Kolsrud, S. (1922). *Maal og maalgransking*. Kristiania: Det Norske Samlaget.
- Kristoffersen, G. (1980). Dialektutvikling hos skolebarn: En undersøkelse av forbindelser av vokal + r i talemålet til skolebarn i Arendal. Oslo: Novus.
- Labov, W. (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics, 2006. 2. utg. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511618208>
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Lakoff, R.T. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
- Lakoff, R.T. (originaltekst) & Bucholtz, M. (red.) (2004). *Language and Woman's Place: Text and Commentaries. Revised and expanded edition*. New York: Oxford University Press.

- Masashino, K. & Britain, D. 2003. Investigating the sociolinguistic gender paradox in a multilingual community: A case study from the Republic of Palau. *The International Journal of Bilingualism*, 7(2), 127–152.
<https://doi.org/10.1177/13670069030070020201>
- Maagerø, E. (1978). *En språksosiologisk undersøkelse av talemålet til en del barn og ungdom på Nøtterøy* (Hovudfagsavhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Opsahl, T. (2001). “Man må liksom være der for å forstå det”: Om kjønnsrelaterte forskjeller i barns måte å fortelle på, med hovedfokus på jentefortellinger. *NORskrift*, 103, 63–78.
- Pavlenko, A. & Piller, I. (2001). New directions in the study multilingualism, second language learning, and gender. I A. Pavlenko, A. Blackledge, I. Piller & M. Teutsch-Dwyer (red.), *Multilingualism, Second Language Learning and Gender* (s. 17–52). Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Piller, I. & Pavlenko, A. (2001). Multilingualism, second language learning and gender. I A. Pavlenko, A. Blackledge, I. Piller & M. Teutsch-Dwyer (red.), *Multilingualism, Second Language Learning and Gender* (s. 1–15). Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Ryen, E. (red.) (1976). *Språk og kjønn*. Oslo: Novus.
- Røyneland, U. (2007). Språklege innovatører og tradisjonalar. I G. Akselberg & J. Myking (red.), *Å sjå samfunnet gjennom språket: Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen, 14.06.2007* (s. 179–187). Oslo: Novus.
- Selås, M. (2004). *Dialektvariasjon og endring aust på Agder – beskrive og forklart ved to språklege variablar* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen, Bergen.
- Storelv, C. (2012). “Jei bruker jo æ, jei”: *En studie av bruken av det personlige pronomenet I. person entall i talemålet i Indre Billefjord og omegn* (Mastergradsavhandling). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Sætermo, M.S. (2011). *n, l, t og d: En komparativ studie av palataler versus post-alveolarer i Alta-dialekten* (Mastergradsavhandling). Universitetet i Tromsø.
- Talemål i Bergen 1 og 2*, 1983, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Talemål i Bergen 1*, 1984, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Talemål i Bergen 4*, 1988, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York: Ballantine
- Trudgill, P. (1972). Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich. *Language in Society*, 1(2), 179–195.
<https://doi.org/10.1017/S0047404500000488>
- Trudgill, P. (1974) [1979]. *The Social Differentiation of English in Norwich*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Trudgill, P. (1995). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. 3. utg. Harmondsworth, England: Penguin Books.
- Venås, K. (1991). *Mål og miljø*. Oslo: Novus.

English title and abstract

Gendered language and language use then and now

This article, which is based on a keynote lecture with the same title given at the SONE conference in 2019, provides an overview of language and gender research in Norway, as it builds on feminism and general sociolinguistic research. In many ways Norwegian research reflects international research and to a large extent Anglo-American research. It is therefore necessary to refer to and discuss a good deal of international research, in particular American research, as an important backdrop for Norwegian scholarly work in this area.

Keywords: gender, language, power, cultural difference, dichotomy or not?

Tove Bull
Professor emerita

Institutt for språk og kultur
UiT Noregs arktiske universitet
tove.bull@uit.no